

Vyrovnávanie sa s „komunistickou“ minulosťou v zrkadle záverov historického materializmu¹

Peter Dinuš

Ústav politických vied SAV, Bratislava

Vyrovnávanie sa s „komunistickou“ minulosťou v zrkadle záverov historického materializmu. Príspevok je zameraný na chápanie procesu vyrovnávania sa s "komunistickou" minulosťou z pohľadu marxizmu. Tento proces je spojený so zmenou režimu v roku 1989, a preto ho nie je možné chápať bez kontextu s ponovembrovým spoločenským usporiadaním. Podľa teórie historického materializmu je založený na triednom antagonizme vládnucej menšiny súkromných vlastníkov výrobných prostriedkov (buržoázie) a ovládanej námezdné pracujúcej väčšiny, ktorá vlastní len svoju pracovnú silu (proletariát). Triedny antagonizmus sa prejavuje tak v ekonomickej základni, ako aj v nadstavbových oblastiach. V tomto zmysle sú myšlienky vládnucej triedy v kapitalistickej spoločnosti myšlienkami vládnucimi. Mimo iných k nim patrí antikomunizmus, ktorý je prezentovaný v rámci súčasného procesu vyrovnávania sa s „komunizmom“. Je charakteristický ideologizáciou, jednostrannosťou a schematizmom vyplývajúcim z totalitno-historického konceptu prednovembrových československých dejín, ktorý sa stal súčasťou slovenskej i českej legislatívy. Antikomunizmus tvorí súčasť ideologickej nadstavby vládnucej menšiny súkromných vlastníkov výrobných prostriedkov, predstavuje jej falošné vedomie, pretože nevyjadruje objektívnu pravdu o svete, ale sociálny záujem buržoázie, ktorým je zachovanie jej vlastníctva a moci.

Kľúčové slová: vyrovnávanie sa s minulosťou, komunizmus, socializmus, režim, buržoázia, kapitalizmus, trieda.

Dealing with the “Communist” Past in the Light of the Conclusions of Historical Materialism. The paper focuses on the interpretation of the process of dealing with the “communist” past from a Marxist perspective. This process is closely tied with the change of the political system in 1989, and as such cannot be understood outside the context of the post-November societal arrangement. According to the theory of historical materialism, it is based on a class antagonism between the ruling minority of private owners of the means of production (bourgeoisie) and the controlled wage labouring majority, who own nothing but their labour (the proletariat). The class antagonism is manifested both in the economic base and in the superstructure areas. In this regard, the ideas of the ruling class in a capitalist society are the dominant ones. Among others, they include anti-communism presented within the setting of the current process of dealing with "communism". This process is characterized by ideologisation, bias and schematism arising from the totalitarian-historical concept of pre-November Czechoslovak history, which has become part of Slovak and Czech legislation. Anti-communism is a delusive element of the ideological superstructure of the ruling minority of private owners of the means of production; it does not reflect the objective truth about the world but

¹ Štúdiá bola vypracovaná v rámci riešenia úlohy vedeckého projektu VEGA číslo 2/0014/12 Politická história a politici – vyrovnávanie sa s minulosťou.

rather the social interest of the bourgeoisie - preservation of its property and power.

Key words: dealing with the past; communism; socialism; political system; bourgeoisie; capitalism; class

Vyrovňavanie sa s „komunistickou“² minulosťou, ktoré je oficiálne prezentované ako politická, právna a morálna nevyhnutnosť pre utváranie demokratickej spoločnosti, má svoj pôvod v novembrovom období. Je nemysliteľné bez rozhodujúcej spoločensko-politickej udalosti našich najnovších dejín, ktorým bola zmena režimu v roku 1989. Vyrovňavanie sa s komunizmom sa ideologicky odvíja od jej interpretácie a hodnotenia. Výklad, podľa ktorého v roku 1989 musel padnúť nedemokratický režim neslobody a útlaku, aby bola obnovená demokracia a sloboda, sa stal výkladom hegemonistickým. Predurčil proces vyrovnávania sa s minulosťou, ako ho poznávame prostredníctvom médií, výstupov historikov, publicistov, rozhodujúcej časti politikov, a predovšetkým prostredníctvom činnosti ústavov, ktorých náplňou je skúmanie pamäti národa (patrí sem slovenský Ústav pamäti národa alebo český Ústav pro studium totalitních režimů).

Pre proces vyrovnávania sa s komunistickou minulosťou sa základnou tézou stalo tvrdenie, že v Československu (a ďalších krajinách východnej Európy) existoval totalitný komunistický režim, ktorý sa vyznačoval zločinom, násilím a útlakom. Uvedená téza sa opiera o príslušnú legislatívu, ktorá v Československu začala byť prijímaná od roku 1991.³ Táto legislatíva predpisuje hodnotenie prednovembrovej minulosti, označuje ju za zločinnú, protiprávnu, nelegitímnu, odsúdeniahodnú, zavrhnutiahodnú, nemorálnu „dobu neslobody“. Český zákon „o protiprávnosti komunistického režimu a o odpore

² Slovo „komunistická“ dávame do úvodzoviek z dôvodu, že prednovembrové spoločenské usporiadanie sa neoznačovalo za „komunistické“. V začiatkoch jeho existencie sa označovalo za „ľudovodemokratické“, neskôr za „socialistické“. Komunizmus mal predstavovať spoločenské usporiadanie, ku ktorému vývoj v rokoch 1948 – 1989 len smeroval. Teoreticky je však možné odvolávať sa na autoritu K. Marxa, ktorý vo svojej práci Kritika gothajského programu rozlišuje dve fázy komunizmu, pričom prednovembrový (a všeobecne východoeurópsky) socializmus mal predstavovať prvú fázu, t. j. fázu neúplného komunizmu. V procese vyrovnávania sa s minulosťou však označenie prednovembrového usporiadania ako „komunistické“ či „komunizmus“ nevychádza z K. Marxa, ale z ideológie antikomunizmu.

³ V októbri 1991 bol Federálnym zhromaždením ČSFR prijatý tzv. lustračný zákon (č. 451/1991 Zb.), o mesiac neskôr zákon o „dobe neslobody“ (č. 480/1991 Zb.). V roku 1993 prijala Poslanecká snemovňa Parlamentu ČR zákon o „protiprávnosti komunistického režimu a o odpore proti nemu“ (č. 198/1993 Zb.). Tento zákon sa v roku 1996 stal predlohou pre prijatie obdobného zákona Národnej rady SR. Je ním zákon o „nemorálnosti a protiprávnosti komunistického systému“ (č. 125/1996 Z. z.).

proti nemu“ v snahe vyjadriť podobnosť s odsúdením nacistickej strany na Norimberskom procese označuje za zločinnú aj samotnú Komunistickú stranu Československa. V zmysle ideologických vzorcov konceptu totalitarizmu, ktorý sa stal súčasťou tejto legislatívy, má byť komunistický režim analogický nemeckému nacizmu (Dinuš, 2010, s. 81-101). Z takéhoto chápania potom vyplývajú snahy o konštruovanie protikomunistického odboja ako obdoby protifašistického odboja.⁴ Prednovembrová minulosť je tak dopredu prejudikovaná. Buď sa o nej kriticky nediskutuje alebo diskusia na túto tému vedie k záveru, že sa v konečnom zmysle jedná o zlo. Pod vyrovnávaním sa s komunistickou minulosťou sa tak chápe jej kriminalizácia. O období komunistickej vlády sa vo verejných médiách preto hovorí takmer výlučne len negatívne.

Antikomunistický výklad prednovembrovej minulosti sa pre súčasný režim stal charakteristickým. Vyznačuje sa schematickým, čierno-bielym videním historickej skutočnosti. P. Weiss tento schematizmus definoval ako zjednodušené opisovanie reality v kategóriách „ríše zla“ a „ríše dobra“ (Weiss, 2005, s. 69). Doba pred rokom 1989 predstavuje „zlo“ (totalitu, zločin, násilie a útlak), doba po roku 1989 naopak „dobro“ (slobodu, demokraciu a ľudské práva). Na rozdiel od iných historických období (do istej miery aj vrátane vojnového štátu dnes často označovanému ako prvá Slovenská republika) tu neexistuje kriticko-analytický, diferencujúci prístup k historickej realite, neberú sa do úvahy podmienky a súvislosti, v ktorých komunistická strana vládla, ignoruje sa politika kapitalistických mocností spočívajúca v zadržiavaní a zatlačovaní komunizmu. Z celkového spoločenského vývoja rokov 1948 – 1989 sa účelovo vyberá len prvok represie, len bezpečnostná, policajná činnosť. Táto tendencia nie je nová. Bol to práve tento aspekt, ktorý proti komunistom v povojnovom období prezentovali nekomunistické strany (s výnimkou sociálnej demokracie) v snahe zdiskreditovať silnú Komunistickú stranu Československa (KSČ).

Analýzu oficiálneho, totalitnohistorického spôsobu výkladu prednovembrových dejín podal M. Pullmann. Podľa jeho analýzy sa ústrednou kategóriou výkladu prednovembrových dejín po roku 1989 stal pojem režim. Režim nepredstavuje len súbor inštitúcií, ktoré prináležali štátnemu a straníckemu aparátu, ale spravidla sa stáva jednajúcim subjektom dejín – má vplyv (režim sledoval, vykonával tlak atď.), svoje záujmy (režim chcel obmedzovať, brzdiť atď.) a dokonca i špecifickú psychológiu (režim si bol vedomý, niektoré aktivity mu boli nepríjemné alebo nimi dokonca bol zaskočený atď.) (Pullmann, 2008, s. 704). Do podobných naratívnych súvislostí je zaradené i slovo moc – moc mohla získať nadvládu, prejavovať ochotu na ústupky alebo byť bezradná a pod. (Pullmann, 2008, s. 705). Režim bol teda akýmsi kolektívnym aktérom s vlastnou psychológiou a zámermi. Proti takto vyznačenému aktérovi potom

⁴ Pozri: zákon Národnej rady SR č. 219/2006 Z. z. o protikomunistickom odboji.

stála spoločnosť predstavujúca objekt ovládania a kontroly (objekt nivelizácie, likvidácie) (Pullmann, 2008, s. 705). Medzi režimom a spoločnosťou tak bola vytvorená pomyselná deliaca čiara vyznačujúca sféru manipulatívnych snáh režimu prichádzajúcich z vonkajšieho sveta (zo Sovietskeho zväzu) a znášajúcich sa ako zlá sila na v zásade nevinnú, ovládanú spoločnosť. Vzťah medzi režimom a spoločnosťou je interpretovaný v podobe jednostranného ovládania – zo strany režimu smerom ku spoločnosti tu pôsobili „prevodové páky“ (predovšetkým donútenie a teror), v opačnom slede, teda zo strany spoločnosti smerom k režimu sa uplatňoval strach, dezilúzia a oportunistus (Pullmann, 2008, s. 705).

Do tejto šablóny (monolitného režimu verzus ovládnutej spoločnosti) je zasadená prevažná väčšina výkladov prednovembrového zriadenia. Z režimu sa stal hlavný, ba dokonca možno jediný historický aktér, zatiaľ čo spoločnosť sa stala len reaktívnym poľom jeho pôsobnosti. Hýbateľom dejín sa stal démonický režim, o ktorom sa predpokladá, že bol takmer či úplne všemocný. Spoločnosť mu buď vzdorovala, alebo sa mu pasívne či aktívne prispôbovala. Konanie ľudí je tu dopredu zaradené do danej schémy, príslušné roly sú rozdane a úlohy zasadené do príbehu so spravodlivým koncom: hrdinní bojovníci proti režimu, obeť vystavené jeho represii a oportunisti.

Pullmann pri zdôvodňovaní hegemoniálneho postavenia tohoto modelu presvedčivo poukazuje na prísluby, ktoré sú s ním spojené. Predovšetkým, práve model totalitného režimu umožnil nadviazať na poňatie disidentských aktivít a zároveň premeniť morálnu autoritu disentu v období okolo roku 1989 do heroickej podoby aktívneho činiteľa, ktorý mal kľúčový význam na podkopaní a zrútení zlého režimu. Ďalej príbeh o totálnom ovládaní a jeho neočakávanom a spravodlivom konci umožňoval potvrdiť predstavu, že dejiny komunistickej vlády boli jednosmerným pohybom k dopredu známemu cieľu – že historicky nutným vyústením celého príbehu bolo zrútenie nenávideného režimu, ktoré otváralo cestu trvalému naplneniu hodnôt slobody a demokracie, resp. návratu k týmto prirodzeným hodnotám.

Pojem režim má teda špecifický teleologický rozmer: príbeh komunizmu je možné vykladať s poukazom na jeho zrútenie v roku 1989. Nezniesiteľnosť útlaku a neefektívnosť hospodárenia neodvratne smerovali ku skaze režimu a otvárali tak cestu „historicky nevyhnutnému“ presadeniu trhu, slobody a demokracie. V tomto implicitnom poukaze na „zavŕšenosť“ dejín v ideáloch trhovej ekonomiky a demokraticko-liberálneho usporiadania sa zrkadlí úsilie o legitimizáciu ponovembrových ekonomických a politických princípov. Konečne poskytoval príbeh totalitného ovládania všemocným režimom možnosť rétoricky vykázat' zlo do vonkajšieho sveta a vyznačiť tak pomyselnú hrubú čiaru za minulosťou. Má teda exkulpačný účinok, teda vytesnenie zodpovednosti a možnej spoluviny. Vyslovenie príslušnej zaklínacej formulky sa stáva verejnou

prísahou, že zlo pochádza z iného sveta (režim, ktorý prichádzal zo Sovietskeho zväzu). Všetka zodpovednosť za neblahé javy musí pripadnúť výlučne cudziemu režimu, ktorý svoje zlé úmysly vnášal zvonku do nevinnej (ovládnutej) spoločnosti (Pullmann, 2009, s. 244).

Následkom presadenia konceptu totalitného režimu, ktorý bol zákonom definitívne sankcionovaný v Slovenskej republike roku 2002⁵ a v Českej republike v roku 2007,⁶ sa historici musia úzkostlivo vyhýbať analýze všetkého, čo by mohlo ukázať pluralitu každodenných stratégií. Pullmann v tejto súvislosti pripomína, že riešením je dôsledné lipnutie na policajných prameňoch (Štátnej bezpečnosti), v ktorých sa nároky (nie však existujúca sociálna prax) na totálnu kontrolu života ľudí skutočne nachádzajú; inou možnosťou, predovšetkým v prípade, že pluralita spoločenských aktivít je neprehliadnuteľná (študenti, inteligencia), je sledovať tieto skupiny z perspektívy ich vzťahu k mystickému režimu a rozdať tak dopredu príslušné roly – roly hrdinskej opozície proti režimu, jeho pasívnych obetí alebo úlohu odsúdeniahodného pomáhačstva (Pullmann, 2008, s. 707).

Oficiálna odpoveď na základnú otázku – prečo taký odpor k jednému z období vlastnej histórie – spočíva v tvrdení, že sa musíme poučiť, aby sme sa v budúcnosti vyvarovali opakovaniu dejín, ktoré predstavujú zlo. Takýto prístup však musí vyvolávať otázku o morálnej povahe dejín. Dejiny však nie sú morálne ani nemorálne, biele ani čierne, dobré ani zlé. Bol to práve K. Marx, ktorý ukázal cestu ku skúmaniu dejín ako jednotného, kontinuálneho, vzostupného procesu protikladných síl, zákonitého v celej svojej mnohostrannosti a rozpornosti bez akejkoľvek morálnej dimenzie. Sme presvedčení, že na otázku prečo v prípade obdobia rokov 1948 – 1989 dochádza k ideologickej manipulácii, môžeme relevantne odpovedať len na základe poznania ponovembrového spoločenského usporiadania.

Súčasná politológia konštatuje jeho demokratický a slobodný charakter.⁷ Avšak na základnú otázku, kto v ňom vládne, buď vôbec neodpovedá alebo zostáva pri abstrakciách, aké poznáme z textu ústavnej listiny: prostredníctvom svojich zastupiteľov vládne ľud. V zastupiteľskej liberálnej demokracii (ako sa mala utvoriť po roku 1989) o tom, kto bude vládnuť, rozhoduje vo všeobec-

⁵ Jedná sa o zákon Národnej rady SR č. 553/2002 Z. z. o sprístupnení dokumentov o činnosti bezpečnostných zložiek štátu 1939 – 1989 a o založení Ústavu pamäti národa a o doplnení niektorých zákonov (zákon o pamäti národa).

⁶ Jedná sa o zákon Poslaneckej snemovne Parlamentu ČR č. 181/2007 Sb. o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek a o změně některých zákonů.

⁷ Takéto konštatovanie nevyklučuje, že demokracia a sloboda ponovembrového režimu môže mať podľa niektorých politológov svoje deficity (napr. v období vlády V. Mečiar).

ných, rovných a tajných voľbách ľuď. Takéto konštatovanie vychádza z predpokladu, že spoločnosť predstavuje celok, ktorý nie je sociálno-ekonomicky diferencovaný. Preto sa operuje predovšetkým s pojmami ako „Slováci“, „Slovensko“ alebo „slovenská spoločnosť“, teda s pojmami, ktoré delenie spoločnosti zakrývajú. Ak sa však ponovembrová spoločenská a sociálna veda má tváriť vedecky, nemôže popierať diferencie spoločnosti. Jej najčastejšími pojmami, ktoré majú vyjadrovať delenie spoločnosti, sú „politici“ (a zvyšok spoločnosti), „podnikatelia“ (a zvyšok spoločnosti), „elita“, resp. „politická elita“ (a zvyšok spoločnosti). Domnievame sa, že uvedené pojmy sú využívané na to, aby zastreli delenie ponovembrovej spoločnosti na dve základné sociálne triedy, ktoré – ako ukázal K. Marx – vznikajú v závislosti od ekonomického postavenia ľudí v kapitalistickej spoločnosti. Poukazovanie na triedne rozdelenie spoločnosti, ktoré môže posilňovať spoločné triedne vedomie príslušníkov nemajetných tried, je pre súčasný systém nebezpečné, a preto neprijateľné. Nepraje si totiž eskaláciu latentne existujúceho boja sociálnych tried, ktorá by mohla viesť k sociálno-politickým nepokojom a destabilizácii štátu.⁸

Ak nepopierame skutočnosť, že od roku 1989 u nás dochádzalo k postupnej reštaurácii kapitalizmu, tak triedne delenie nie je možné relevantne vyvrátiť.⁹ V tomto období došlo k nespochybniteľnej skutočnosti, ktorou bola zmena vlastníckych vzťahov k výrobným prostriedkom, zmena, ktorá viedla k návratu kapitalistického spôsobu výroby. Preto nielen marxistickí, ale aj niektorí liberálni autori charakterizujú novembrovú zmenu ako „vlastnícky prevrat“, ku ktorému došlo následkom privatizačného a reštitučného procesu. V kapitalizme

⁸ K otázke základných sociálnych tried kapitalistickej spoločnosti pozri: Marx, K.: *Bida filozofie*. In: Marx, K. – Engels, B.: Spisy. Svazek 4, SNPL, Praha 1958, s. 157-159, s. 194-196; Engels, B.: *Anti-Dühring*. In: Marx, K. – Engels, B.: Spisy. Svazek 20, Svoboda, Praha 1966, s. 184-188; Marx, K.: *J. Weydemeyerovi*. In: Marx, K. – Engels, B.: Spisy. Svazek 28, Svoboda, Praha 1968, s. 567; Lenin, V. I.: *Velká iniciativa*. In: Lenin, V. I.: Sebrané spisy. Svazek 39, Svoboda, Praha 1988, s. 37; Marx, K. – Engels, B.: *Manifest komunistické strany*. In: Marx, K. – Engels, B.: Spisy. Svazek 4, SNPL, Praha 1958, s. 428-437 a iné.

⁹ Existencia dvoch základných, sociálne antagonistických tried vyjadruje principiálnu nerovnosť nevyhnutnú pre reprodukciu kapitalizmu. Odpoveďou existujúcej politickej moci je preto buď popieranie, že triedy vôbec existujú, alebo tvrdenie, že kategória triedy je tak mäťúca a zložitá, že je analyticky nepoužiteľná. Ako upozorňuje D. Harvey, týmto spôsobom sa otázka tried opomína, popiera alebo ignoruje tak v hegemonických intelektuálnych výkladoch sveta, ako aj v praktickej politike. Triedne vedomie, na rozdiel od politickej subjektivity danej rasou, genderem, etnicitou, náboženstvom, sexuálnou preferenciou, vekom, konzumnými voľbami a sociálnymi preferenciami, je najmenej diskutovaným a najaktívnejšie popieraným rysom považovaným nanajvýš za nejaké starodávne rezíduum zo skorších politických dôb a miest (Harvey, 2012, s. 225).

existuje súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov, ktoré vedie k tomu, že rozhodujúci majetok spoločnosti je sústredený v rukách jednotlivcov a skupín, ktoré vytvárajú jednu z dvoch základných sociálnych tried kapitalistickej spoločnosti – buržoáziu.¹⁰ Predstavuje menšinu súkromných vlastníkov, ktorí na trhu práce kupujú pracovnú silu. Predávajú ju tí, ktorí sú vlastníctva výrobných prostriedkov zbavení, tí, ktorí vlastnia len svoju pracovnú silu. Vlastnícka menšina (buržoázia) žije z práce a na úkor týchto ľudí, ktorí tvoria druhú základnú sociálnu triedu kapitalistickej spoločnosti – triedu námezdné pracujúcich (proletariát).

Z hľadiska hodnotenia charakteru ponovembrovej spoločnosti, ako všeobecnej demokracie, je relevantná nasledovná otázka. Ak je kapitalizmus spoločnosťou, v ktorej je rozhodujúce súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov a zisk, teda majetok a ekonomické bohatstvo, môže v takejto spoločnosti existovať oddelenie ekonomickej moci od politickej? Môže tu neexistovať prepojenie ekonomickej a politickej moci? Ak na túto otázku odpovieme kladne, môžeme sa pýtať nasledovne: Ako v spoločnosti, kde je politická moc odvodená od bohatstva súkromných vlastníkov (kapitalistov) môže vládnuť ľud? Ako môže mať v kapitalistickej spoločnosti politickú moc námezdné pracujúca väčšina, ktorá je vlastníctva kapitálu zbavená? Na to, aby táto väčšina bola politicky zastupovaná osobnosťami z jej radov, ktorí by hájili jej záujmy, je potrebný kapitál. Ten však nevlastní námezdné pracujúca väčšina, ale buržoázna menšina. Preto si môže nielen kupovať reklamu, médiá, justíciu, políciu, aby jej boli poplatné, ale tieto zložky verejnej moci jej – v zmysle teórie historického materializmu – priamo patria, sú to buržoázne médiá, buržoázne agentúry, buržoázna justícia, polícia... Vládnuce politické strany sú len agentúrami súkromného kapitálu, ktoré realizujú záujmy vlastníckej menšiny. Marx túto podstatu „kapitalistickej demokracie“ vystihol vo svojom rozbere skúseností Parížskej komúny, keď napísal, že utlačovaným je dovolené jedenkrát za niekoľko rokov vo voľbách rozhodovať, kto z predstaviteľov vládnucej triedy ich bude v parlamente zastupovať a potlačovať (Marx, 1950, s. 541-542).

¹⁰ Pojem „buržoázia“ sa v ponovembrovej spoločenskej vede nepoužíva. Považuje sa za zastaralý alebo za ideologický prežitok prednovembrového marxizmu-leninizmu. Zvykne sa však používať v historickom zmysle, v textoch pojednávajúcich o dejinnom vývine (predovšetkým 19. storočia). V západných spoločenských vedách sa však pojem „buržoázia“, a to v pôvodnom marxistickom zmysle ako jedna zo základných tried kapitalistickej spoločnosti, naďalej vyskytuje. Nemáme preto dôvod tento pojem nepoužívať. Buržoázia je trieda, ktorá vlastní výrobné prostriedky a existuje na úkor námezdnéj práce. Zdrojom jej príjmov je nadhodnota, vytváraná námezdnou prácou. „Buržoáziou rozumieme triedu moderných kapitalistov, ktorí vlastnia spoločenské výrobné prostriedky a využívajú námezdnú prácu“ (Marx – Engels).

V kapitalistickej spoločnosti tak v zmysle záverov historického materializmu vládne jedna trieda nad triedou druhou, menšina súkromných vlastníkov výrobných prostriedkov nad väčšinou námezdné pracujúcich. Túto triednu nadvládu oficiálna ponovembrová veda a publicistika zamlčuje alebo zahmlieva. Ak v kapitalizme existuje demokracia a sloboda, tak nie je všeobecná ani „čistá“, je to len demokracia a sloboda pre vlastnícku menšinu, buržoázna demokracia a sloboda, demokracia a sloboda pre menšinu (Lenin, 1950, s. 69).

Teória historického materializmu je známa svojou dialektikou základne a nadstavby. Odhaľuje súvislosť medzi ekonomickými spoločenskými vzťahmi a všetkými ostatnými vzťahmi určitej spoločnosti. V jej živote je rozhodujúci hospodársky život, spôsob výroby, ktorý prebieha v určených vlastníckych vzťahoch. Ekonomická štruktúra predstavuje základňu spoločnosti, od ktorej sa odvíja nadstavba, ktorú tvoria idey, organizácie a inštitúcie. Medzi nadstavbové idey patria politické, právne, morálne, estetické, náboženské, filozofické názory, ktoré sa v marxizme označujú ako formy spoločenského vedomia. Všetky tieto formy odrážajú ekonomické vzťahy, hospodársku štruktúru spoločnosti: jedny bezprostredne, iné sprostredkovane.

Nadstavbové vzťahy v sebe zahŕňajú ideologické vzťahy. Podobne ako iné nadstavbové javy, resp. formy spoločenského vedomia, majú aktívnu úlohu v spoločensko-historickom procese. V kapitalizme má základňa a nadstavba antagonistickú štruktúru, prebieha v ňom ideologický zápas, ktorý odráža triednu diferenciaciu spoločnosti, je to zápas medzi politickými, morálnymi, filozofickými i historickými názormi navzájom protikladných tried. Antagonistická podstata nadstavby v spoločnosti rozdelenej na triedy podmieňuje aj protikladnú úlohu ideológií rozličných tried v ich vzťahu k hospodárskej základni. Buržoázna politická nadstavba s jej ideami je v protiklade s politickou nadstavbou námezdné pracujúcej triedy, je zameraná na podporu hospodárskej základne kapitalizmu, to znamená na podporu zachovania kapitalistického vlastníctva. Buržoázna nadstavba nevyjadruje objektívnu pravdu o svete, ale sociálny záujem tejto triedy. Je falošným vedomím.

Antikomunistické vyrovnávanie sa s komunistickou minulosťou sa u nás objavuje s nástupom kapitalizmu. Nie je preto možné chápať ho odtrhnuté od zmeny sociálno-ekonomickej štruktúry československej spoločnosti, z ktorej sa namiesto triedne neantagonistickej stala spoločnosť triedne antagonistická. Reštitúciami a privatizáciou došlo k obnove súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov a tým k triednej nadvláde buržoázie. Zmena v hospodárskej základni, ktorá predstavovala zmenu spôsobu výroby na základe zmenených vlastníckych vzťahov, sa preniesla aj do politicko-ideologickej nadstavby. Buržoázna politická nadstavba vystriedala komunistickú. Idey vládnucej buržoázie sa stali ideami vládnucimi. Komunistické idey boli nahradené ideami antikomunizmu, ktorými je indoktrinovaná celá spoločnosť. Antikomunizmus je nad-

stavbovým javom, súčasťou politicko-ideologickej nadstavby ponovembrovej buržoázie, formou jej spoločenského vedomia. Vyrovnávanie sa s komunistickou minulosťou tak predstavuje falošné vedomie kapitalistickej spoločnosti. Ponovembrový antikomunizmus zostáva sociálne podmienený. Jeho základnými nositeľmi sa stali noví buržoázni vlastníci.

Bolo by nesprávne domnievať sa, že antikomunizmus je novým javom, výsledkom historických skúseností s proklamovanou komunistickou totalitou, neslobodou, nedemokraciou, zločinmi alebo stalinizmom 20. storočia. Súčasný antikomunizmus je skôr pokračovaním antikomunizmu staršieho obdobia. Siahla hlboko do 19. storočia, do obdobia ostrých triednych zrážok medzi buržoáziou a proletariátom vo Veľkej Británii, Nemecku, Rakúsku a predovšetkým vo Francúzsku. Parížski robotníci sa v roku 1848 stali hlavnou sociálnou oporou revolúcie. Ich povstanie v júni uvedeného roku viedlo vystrašenú buržoáziu do náručia Ľudovíta Napoleona, ktorého diktatúra sa stala predobrazom moderných fašistických diktatúr, ktoré sa spravidla stávajú poslednou záchranou buržoázneho vlastníctva pred revolučným proletárskym hnutím. V roku 1871 proletári v Paríži zvrhli buržoáznu vládu, v Nemecku sa stali mohutným masovým hnutím a v Rusku sa nepočetný, ale politicky výbojný proletariát spojil s roľníctvom proti cárskeму režimu. Bolševici tu v roku 1917 uskutočnili prvú socialistickú revolúciu na svete.¹¹ Pre buržoáziu sa politicky organizované robotnícke hnutie stalo nebezpečným. Často naň reagovala najhrubším násilím (potlačenie júnového povstania parížskych robotníkov, Parížskej komúny, podpora teroru proti bolševikom v Rusku, proti komunistom v Maďarsku, Nemecku alebo Fínsku). Politické násilie sprevádzala ideologickým bojom. Z komunizmu sa stalo „strašidlo“ a z komunistov morálni zvrhlíci, nepriatelia rodiny, počestnosti, civilizácie, demokracie a slobody. Antikomunizmus s jeho nespočetnými podobami bol, je a naďalej zostáva základnou ideologickou výstavou buržoázie v boji so svojím triednym protikladom.

V našich podmienkach má svoje špecifickosti. Československo malo početný a triedne uvedomelý proletariát už v medzivojnovom období, komunistická strana bola vplyvnou masovou stranou, k socialistickému projektu prebudovania spoločnosti sa hlásila kultúrna avantgarda. Ilegálna komunistická strana sa stala lídrom protifašistického zápasu. V povojnovom období morálne i politicky posilnená KSČ, ktorá uspokojovala záujmy nepriviligovaných mas, zbavila buržoáziu moci a vyvlastnila ju. Kapitalistický spôsob výroby bol odstránený,

¹¹ Októbrová revolúcia v roku 1917 sa stala rozhodujúcim medzníkom v dejinách 20. storočia. Zásadne zmenila geopolitické nazeranie kapitalistických mocností v priebehu prvej svetovej vojny, ktorú tieto mocnosti vyvolali. Revolúcia spôsobila, že víťazné dohodové mocnosti usilovali o izoláciu revolučného Ruska a potenciálne revolučného Nemecka sústavou menších štátov v rámci tzv. cordón sanitaire. Bez Októbrovej revolúcie by nikdy nevzniklo Československo.

socialistický projekt prebudovania spoločnosti sa stával realitou. Československé obyvateľstvo malo k nemu kladný postoj. Dôvera, že socializmus poskytuje lepšie šance pre život než kapitalizmus, mala v československej spoločnosti jasnú prevahu až do roku 1990 (Pullmann, 2011, s. 189). Vypovedajú o tom prieskumy verejnej mienky realizované Ústavom pre výskum verejnej mienky. Koncom novembra a v decembri 1989 sa veľká väčšina československého obyvateľstva vyjadrila pre socializmus ako žiaduce spoločensko-politické usporiadanie do budúcnosti. Na otázku, ako by sa spoločnosť mala do budúcnosti vyvíjať, odpovedalo „socialistickou cestou“ 45 % v novembri a 41 % v decembri; „kapitalistickou cestou“ 3 % v novembri aj decembri; „niečo medzi socializmom a kapitalizmom“ 47 % v novembri a 52 % v decembri. Podľa výskumov verejnej mienky dokonca schvaľovalo v polovici roku 1989 vedúcu úlohu KSČ 51 % obyvateľstva (Vaněk, 1994, s. 56, 21). Kladné postoje československého obyvateľstva k nekapitalistickému spoločenskému usporiadaniu predstavovali jeden z hlavných dôvodov, prečo český a od neho odvodený slovenský ponovembrový antikomunizmus získal tak veľkú intenzitu.

Môžeme v ňom rozoznať jednak prvok odplaty za Február 1948 a jednak preventívny prvok. Február 1948 bol udalosťou, ktorá sa v budúcnosti už nesmie opakovať. Zvrhnutie a vyvlastnenie buržoázie je zločinom, ktorého sa už nikto a nikdy nesmie dopustiť. Reálne historický a potenciálne súčasný i budúci boj proti kapitalistickej triede predstavuje skutočný dôvod ideológie a propagandy antikomunizmu. Buržoázia sa snaží zakrývať ho tým, že vo verejnosti vytvára dojem, že príčinou jej antikomunizmu je zachovanie a obrana demokracie, slobody a ľudských práv. Buržoázia však nimi nerozumie univerzálne hodnoty, chápe ich len ako ideologický prostriedok na zachovanie svojho vlastníctva, kapitálu, ziskov a svojej moci.

Ako sme už uviedli, v roku 1989 väčšina československého obyvateľstva odmietala reštauráciu kapitalizmu. Hodnoty, na ktorých stál socializmus, neodsudzovala, naopak, priala si ich ďalšie rozvíjanie a prehĺbovanie v rámci existujúceho, ale zreformovaného systému, ktorý by predstavoval lepší, spravodlivejší, dokonalejší, výkonnejší socializmus. Ako sa vyjadril dokonca aj známy antikomunistický publicista a bývalý riaditeľ českého Ústavu pro studium totalitních režimů P. Žáček, v podstate všetci chceli novembrom 1989 len demonstrovateľ „normalizačnú“ podobu socializmu, ale s cieľom vybudovať „lepší“ či „demokratickejší“ socializmus (Žáček, 2004, s. 121). Predstavy ľudí o možnosti zachovania socializmu bez vlády komunistickej strany boli sice naivné,¹² vyjadrovali však ich odpor k sociálne nespravodlivému kapitalizmu. Nová vládna garnitúra, ktorá sa v roku 1989 dostala k moci, si bola vedomá postojov

¹² Vzdanie sa moci komunistických strán v krajinách východnej Európy v rokoch 1989 – 1990 nevedlo k „autentickejšiemu“ socializmu, ale k reštaurácii kapitalizmu. Existencia nekapitalistických spoločenských vzťahov stála a padala s vládou komunistov.

väčšiny obyvateľstva. Vedome ho preto klamala. Nielenže nikto z politikov nehovoril o reštaurácii kapitalizmu, ale nikto z radov nastupujúcej moci ani verejne neprezentoval slovo „kapitalizmus“. Verejne sa hovorilo a písalo len o trhovej resp. sociálne orientovanej trhovej ekonomike.¹³ Realita nového režimu sa však stále viac vzdälovala predstavám väčšiny obyvateľstva, ktorá odmieta vo alebo kriticky vnímala (a doteraz vníma) prehľbujúce sa sociálne nerovnosti, nezamestnanosť, stratu sociálnych istôt, devastáciu, rozkrádanie alebo výpredaj priemyselných a poľnohospodárskych podnikov, vykorisťovanie a vydieranie námezdných pracujúcich zo strany kapitalistického vlastníka, úpadok zdravotníctva, školstva, kultúry atď.

Pamäť väčšiny obyvateľov Slovenskej republiky, ktorá svoju kvalitu života pred rokom 1989 považovala za vyššiu ako v ponovembrovom období, sa dostala do rozporu s pamäťou prezentovanou vládnucimi inštitúciami a organizáciami. Cenným zistením sú tu názory radových slovenských občanov získané z reprezentatívneho výskumu verejnej mienky, ktorý v novembri 2003 a februári 2005 realizoval Ústav politických vied SAV v spolupráci s Odborom mediálneho výskumu Slovenského rozhlasu. Výsledky výskumu ukázali, že slovenskí občania hodnotili svoje vlastné postavenie a život ako najlepší pred rokom 1989, rovnako hodnotili aj sociálnu situáciu väčšiny obyvateľstva, národné hospodárstvo, vzdelanosť, školstvo a kultúru. Obdobie po roku 1989 v ich očiach predstavuje v tomto smere nielen úpadok, ale najhorší stav vôbec (Pekník, 2006, s. 42-46). Napriek antikomunistickej kampani prieskum ďalej ukázal, že v hodnotení udalostí Februára 1948, ako pozitívneho medzníka v dejinách slovenského národa, boli kladné a záporné odpovede takmer vyvážené (s pozitívnym tvrdením plne súhlasilo 16,3 % a čiastočne súhlasilo 27,8 % respondentov, vôbec s ním nesúhlasilo 17,9 % a len čiastočne nesúhlasilo 24,8 % občanov) (Pekník, 2006, s. 36). Ako zvrät v prospech väčšiny vnímali rok 1948 respondenti reprezentatívneho výskumu Občianska spoločnosť 1992, uskutočneného pracovníkmi Sociologického ústavu SAV v máji 1992 (Roško, 1995, s. 39). Niet pochýb, že nadstavbové inštitúcie a organizácie kapitalistickej hospodárskej základne, akým je Ústav pamäti národa, usilujú o eliminovanie uvedenej pamäti ľudí, o to, aby z ich vedomia vymazali pozitívne spomienky na kvalitu života v prednovembrovom období. Podľa našej mienky je takéto zmýšľanie pre existujúci systém politicky nežiaduce.

Realitu svojho režimu a svojho štátu sa buržoázia usiluje zakrývať a ospravedlňovať antikomunizmom. Ľudia majú pozerat' inam, majú odvrátiť pozornosť od negatívnej spoločenskej skutočnosti k minulosti. Zlo má byť len jedno: obdoba nacizmu a nacistov – komunizmus a komunisti. Preto sa prednovem-

¹³ Až v roku 2007 sa V. Klaus odvážil verejne priznať, že novembrový prevrat obnovil kapitalizmus.

brové spoločenské usporiadanie nehodnotí diferencovane, ale je zasadzované do ideologického schematizmu „ríše zla“ (prednovembrové obdobie) a „ríše dobra“ (ponovembrové obdobie). Buržoázia nepripúšťa, aby pri skúmaní a hodnotení prednovembrových dejín bol uplatňovaný objektivistický, kriticko-analytický prístup. Viac-menej ho pripúšťa pri skúmaní historických období, v ktorých sama vládla (marxistické analýzy prirodzene odmieta ako jednostranné), v prípade skúmania antiburžoázneho spoločenského systému však podporuje metafyzický ideologizmus.

Pullmannovu analýzu totalitno-historického spôsobu výkladu prednovembrového obdobia, ktorá bola obsahom jeho štúdií *Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění* (2008) a *Diktatura, konsensus a společenská změna. K výkladu komunistické diktatury v českých akademických diskusích po roce 1989* (2009), môžeme považovať za jeden z najcennejších prínosov ku skúmaniu ideológie buržoázneho antikomunizmu. Nepochybne prispieva k revízii pôvodných sovietskych koncepcií, ktoré boli u nás po roku 1989 mechanicky prevzaté ideológmi novej moci.¹⁴ Poznamenajme, že tento revizionizmus začal už na pôde angloamerickej soviétológie, a to v podobe rozšírenia výskumu nad rámec tradičného konceptu totalitarizmu. Ak v 50. a 60. rokoch 20. storočia v angloamerickej soviétológii dominoval totalitnohistorický spôsob výkladu komunistických dejín, ktorý sa sústreďoval na politický režim, tak v priebehu 70. rokov ho začal nahradzovať revizionistický smer. Jeho predstavitelia sa usilovali presunúť dôraz z politiky a ideológie na spoločenské a hospodárske aspekty, teda prejsť od „výskumu režimu“ k „sociálnemu výskumu“ a „históriu zhora“ nahradiť „históriou zdola“. Podobný vývoj prebehol v nemeckej historiografii v priebehu 2. polovice 90. rokov 20. storočia. Historický výskum dejín bývalej Nemeckej demokratickej republiky zasadených do ideologického trojuholníka režim – spoločnosť – odpor sa rozšíril v tom zmysle, že okrem tém štruktúry moci, opozície a odporu proti režimu bola rozpracovávaná problematika sociálnych a hospodárskych dejín a z hľadiska funkčných mechanizmov prispôsobovania sa režimu i problematika dejín každodennosti.

M. Pullmann tieto závery nemeckej historiografie prenáša do československého akademického diskurzu. Správne pritom poukazuje na negatívny

¹⁴ Vo svojej nasledujúcej práci, ktorá v roku 2011 vyšla pod názvom *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu* však M. Pullmann v niektorých aspektoch od svojej analýzy ustupuje. V názve pre označenie prednovembrového spoločenského zriadenia použil rovnaký termín, aký preferuje aj kritizovaný výklad – „komunizmus“ (v texte pritom používa aj pojmy „socializmus“, „reálny socializmus“ alebo „štátny socializmus“). V Pullmannovej práci sa „režim“ opieral, nevedel vysvetliť ani ospravedlniť, občania mu mohli nastaviť zrkadlo. Jedna z podkapitol, v ktorej autor uvádza predpoklady pre pochopenie zrútenia „režimu“, nesie názov „Režim a jeho imploze“.

dôsledok presadenia „totalitného“ spôsobu výkladu prednovembrových dejín, ktorý spočíva v tom, že „totalitnohistorický naratív v podmienkach jeho viditeľnej politizácie sa stáva zdrojom delegitimizácie celého odboru“ (súčasných dejín, ktoré mali po roku 1989 v zmysle Pullmannovej analýzy poskytnúť vedecké opory pre príslub, že sa komunistický režim už nikdy nebude opakovať – poz. autora) (Pullmann, 2008, s. 716).

Presadenie konceptu, v ktorom komunizmus predstavuje zlo, zatiaľ čo všetci jeho oponenti reprezentujú dobro, teda konceptu, ktorému zodpovedajú výkladové následky v podobe ahistorických súdov (aktéri žiaducej strany sú vždy hrdinovia, zatiaľ čo prívrženci nežiaducej strany sú automaticky iracionálni, pomýlení, zmanipulovaní či jednoducho zlí) však vypovedá o závažnejšej skutočnosti: že rozhodujúca časť historiografickej produkcie, vzťahujúcej sa k obdobiu rokov 1948 – 1989, je bezcenná. Po prípadnej zmene režimu sa z nej väčšinou môže stať len študijno-dokumentačný materiál pre výskum buržoázneho nazerania na komunistickú minulosť.

Nová, ponovembrová oficiálna historiografia je tak ako v minulosti historiografiou triednou. Väčšina historikov začala po roku 1989 plniť sociálnu objednávku buržoázie. Boli to spravidla tí istí, ktorí sa do roku 1989 profilovali marxisticky. Znamenalo (a znamená) to prepisovanie dejín (predovšetkým dejín 20. storočia) v prospech víťaza – novej vládnucej triedy. Projekt, akým je napríklad *Slovensko v 20. storočí*, odráža videnie, chápanie a hodnotenie dejín buržoáziou práve tak, ako je vyjadrením jej ideového nazerania na spoločnosť nová *Encyklopédia Beliana*. Nemôžu byť nestranné či nezávislé z dôvodu, že ideologicky odrážajú sociálny záujem vládnucej vlastníckej menšiny, legitimizujú a zdôvodňujú jej triedny záujem, ktorým je zachovanie jej vlastníctva a moci. Sú pevnou súčasťou jej nadstavby, a to bez ohľadu na svoje skutočné alebo domnelé tendencie k vedeckej objektivite.

Antikomunizmus sa prirodzene netýka len historiografie, prípadne ďalších spoločenských vied, ale celej ideologickej nadstavby buržoáznej spoločnosti. Výrazne sa prejavuje vo filmovej produkcii dokumentárneho i hraného charakteru, v dramatickom umení, literatúre¹⁵. Najostrejšie sa však prejavuje v médiách. Pri diskreditácii minulého spoločenského usporiadania sa pritom postupne prechádza od vulgárno-propagandistických k sofistikovanejším výkladom, ktoré si všimajú jednotlivé oblasti spoločenského života prednovembrového obdobia v rámci rôznych „retro“. V takýchto výkladoch môže byť

¹⁵ Z česko-slovenskej a českej filmovej produkcie môžeme uviesť napr. hraný film J. Nvoty „Eštébák“, seriál „Zdivočelá země“ alebo rôzne tzv. retrofilmy s antikomunistickým obsahom produkovaných kapitalistickým filmovým priemyslom (z dokumentárnej tvorby sú to napr. „Príbehy železnej opony“, „V zajatí železnej opony“, „Príbehy bezprávia“ apod.). Z dramatickej tvorby je to napr. divadelná hra V. Klímačka „Komunizmus“.

jednotlivá konkrétna vec či záležitosť hodnotená kladne. Jedná sa však len o ideologický trik využitý pre potvrdenie konečného záveru, že podstata sa rovná zlu. Preto každá dobre mienená vec alebo zámer musí nevyhnutne skončiť zle. Príčinou je zlý režim.

Ako nazvať skutočnosť, ak sa k určitému obdobiu dejín pristupuje cez prizmu zla? Je to manipulovanie, falšovanie, skresľovanie alebo zamlčovanie dejín? Jednoznačným sa javí, že takýto prístup nemôže dokumentovať minulý pokrok v rozvoji spoločnosti a budovania štátu, pokrok, ktorý bol dosiahnutý v porovnaní s predchádzajúcim obdobím v jednotlivých oblastiach života československej, resp. slovenskej spoločnosti, a to nielen v materiálno-ekonomickej oblasti, ale aj v oblasti zdravia a výživy obyvateľstva, v oblasti bývania, sociálnej sféry, školstva, vzdelania a osvety, kultúry, športu, vedy, techniky a pod. Aj v prípade represie by sa pri kriticko-analytickom prístupe mali brať do úvahy podmienky a súvislosti československého spoločenského vývoja v konkrétnom čase, a to vrátane nepriateľskej ofenzívy kapitalistických mocností počas tzv. studenej vojny so všetkými negatívnymi dôsledkami, ktoré táto ofenzíva prinášala pre represívnu a trestnoprávnu oblasť. V. Mencl pripomína predovšetkým angažovanie sa Spojených štátov amerických. Čiastka 100 miliónov dolárov, ktorú po Februári 1948 vyčlenil americký Kongres, mala slúžiť jednak propagandistickej ofenzíve, a jednak na budovanie ilegálneho podzemia, spravodajstva, diverzie a iných foriem podvratnej činnosti (Mencl, Hájek, Otáhal, Kadlecová, 1990, s. 244-245). Konštatuje, že výcvikové centrály pre diverzantov a spravodajcov vysielaných do Československa existovali, že komunistická vláda sa pred nimi bránila ich infiltráciou a vysokými trestmi, vrátane trestu smrti. Sila tohoto konfliktu stále rástla a spolu s ním vzrastala aj úloha a význam štátnobezpečnostných zložiek, v ktorých stále väčšiu úlohu hrali nielen sovietski poradci, ale aj rôzne operatívne skupiny, ktoré začali zhromažďovať materiál nielen proti skutočným protivníkom (Mencl, Hájek, Otáhal, Kadlecová, 1990, s. 245). Takýto výklad však v súčasných spoločensko-politických podmienkach nie je stále možný. V historiografii by sa musel otvoriť nielen problém obrany mladých socialistických štátov pred snahou rozvrátiť ich najskôr zvonku a neskôr zvnútra, spoločenský rozvoj za vlády komunistov, ale aj otázky súvisiace s legitimitou prednovembrového spoločenského usporiadania. M. Pullmann v tejto súvislosti výstižne konštatuje: „*Muselo by sa tu totiž pripustiť, že komunistický projekt mal možno vo svojej dobe (z rôznych dôvodov) vysokú popularitu a že teda nastolenie diktatúry i neskoršie represívne zásahy mali nezanedbateľnú podporu obyvateľstva, ďalej, že reformné a neskôr i disidentské aktivity možno vôbec nie je možné poňať ako hnutie smerujúce k postupnému pádu režimu, ale skôr ako špecifické pokusy o nápravu projektu socializmu, ďalej že násilie a represia možno vo svojej dobe (predovšetkým v období normalizácie) neboli dominantne vnímané ako nelegitímne*

(alebo že stigmatizácia a represia oponentov bola úspešná), že väčšina obyvateľstva vo svojich každodenných ‚obyčajných‘ životoch možno nepociťovala nijako zvláštny strach ani etickú vyprázdnenosť atď.“ (Pullmann, 2009, s. 245).

Súčasný antikomunizmus vytvára deformovaný obraz života prednovembrovej spoločnosti v snahe zdiskreditovať a sprotiviť v demokratickej väčšine spoločnosti socialistickú alternatívu a legitimizovať tak existujúci režim ako najlepší z možných. Spolu so S. Žižekom sa domnievame, že odkaz na „totalitnú“ hrozbu dnes slúži ako podpora tvrdenia, že antikapitalizmus predstavuje nebezpečnú snahu politických extrémistov, ktorá môže viesť len k novej neslobode, k novej totalite a zločinu (Žižek, 2007, s. 5, 6). Snaha eliminovať antikapitalizmus je permanentná, v krízovom období sa môže len stupňovať. Antikomunistické vyrovnávanie sa s „komunistickou“ minulosťou bude tak aj naďalej trvalou súčasťou nášho spoločenského života.

LITERATÚRA

- DINUŠ, P.: *Vyrovnávanie sa s minulosťou?* Bratislava: Veda, 2010. 136 s. ISBN 978-80-224-1164-6.
- HARVEY, D.: *Záhada kapitálu. Prežije kapitalizmus svoju poslednú krízu?* Praha: Rybka Publishers, 2012. 264 s. ISBN 978-80-87067-28-4.
- LENIN, V. I.: *Stát a revoluce. Učení marxismu o státu a úkoly proletariátu v revoluci.* Praha: Nakladatelství Svoboda, 1950. 107 s.
- MALIA, M.: *To the Stalin Mausoleum.* In: Daedalus, [online], 1/1990 [cit. 2011-10-20], Dostupné na: <http://www.faculty.goucher.edu/history231/Malia.htm>.
- MARX, K.: *Občanská válka ve Francii.* In: Marx, K. – Engels, B.: *Vybrané spisy ve dvou svazcích. Svazek I.* Praha: Svoboda, 1950.
- MENCL, V. – HÁJEK, M. – OTÁHAL, M. – KADLECOVÁ, E.: *Křížovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách.* Praha: Naše vojsko, 1990. 399 s. ISBN 80-206-0180-5.
- PEKNÍK, M. (ed.): *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti.* Bratislava: Veda, 2006. 264 s. ISBN 978-80-224-0924-7.
- PULLMANN, M.: *Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění.* In: *Soudobé dějiny XV/3-4*, 2008.
- PULLMANN, M.: *Diktatura, konsensus a společenská změna. K výkladu komunistické diktatury v českých akademických diskusích po roce 1989.* Storchová, L. – Horský, J. a kol.: *Paralely, průsečníky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století.* Praha: Albis international, 2009.
- PULLMANN, M.: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu.* Praha: Scriptorium, 2011. 243 s. ISBN 978-80-87271-31-5.
- ROŠKO, R.: *Smer moderné občianstvo.* Bratislava: Sociologický ústav SAV, 1995. 108 s.
- VANĚK, M.: *Veřejné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989. Analýza výsledků výzkumů veřejného mínění prováděných ÚVVM od roku 1972 do roku 1989.* Praha: Maxdorf, 1994.

- WEISS, P.: *K problematike postkomunistickej identity*. In: Marušiak, J. – Ferencová, M. (eds.): *Teroretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Bratislava: Veda, 2005.
- ŽÁČEK, P.: *Komunisté vs. agráři*. In: Mrklas, L. (ed.): *15 let poté*. CEVRO-Liberálně-konzervativní akademie. Praha: Nakladatelství Jalna, 2004.
- ŽIŽEK, S.: *Mluvil tu někdo o totalitarizmu?* Praha: Tranzit, 2007. 274 s. ISBN 80-903452-8-X.

Peter Dinuš, pôsobí na Ústave politických vied SAV v Bratislave. Zaoberá sa problematikou tzv. vyrovnávania sa s ("komunistickou") minulosťou a marxizmom.

PhDr. Peter Dinuš, PhD.
Ústav politických vied SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
e-mail: peter.dinus@tiscali.cz